

Przemiany wsi unijnej na przykładzie Francji, Niemiec, Holandii i Wielkiej Brytanii

Eleonora Gonda-Soroczyńska

Transformation
in Union Villages
with Examples
from France,
Germany, Holland
and Great Britain

Wstęp

Introduction

Trudna i złożona jest sytuacja polskiej wsi zwłaszcza w obliczu wydarzeń, jakie miały miejsce w ostatnich kilkunastu latach. Wynikają one przede wszystkim z przeobrażeń ustrojowych. Nie tak łatwo jest opracować jasną, jednoznaczną, precyzyjną, dobrą koncepcję ogólnonarodową polityki wobec wsi i rolnictwa. Trudno jest wytyczyć właściwy kierunek przemian, który satysfakcjonowałby wszystkie zainteresowane tą problematyką strony, zwłaszcza: rolników, hodowców, przemysł działający dla rolnictwa, przedsiębiorców, konsumentów żywności, ekologów, polityków itd. Przemiany na polskiej wsi zarówno w sposobie funkcjonowania gospodarki rolnej jak i w zakresie całokształtu wiejskiej egzystencji są niezbędne. Jednakowoż, aby nie popełnić błędów, które miały miejsce w innych krajach unijnych (np. Holandii) należałoby przyjrzeć się tym krajom i wnikliwie przeanalizować, jak problemy wsi i gospodarki rolnej były i są tam rozwiązywane. Obiektywna ocena tychże przemian nie jest łatwa. Holenderska gospodarka rolna przeżywała na przełomie ostatnich kilkadziesiąt lat okresy wzlotów i upadków. Poszukiwała dróg wyjścia z kryzysów: ekonomicznego, społecznego i ekologicznego. Były one spowodowane przede wszystkim jednostronnym ukierunkowaniem

procesu rozwojowego. Bazując na tych licznych doświadczeniach innych członków unijnych, Polska winna obecnie zwrócić szczególnie baczność na wpływ przemian polskiej wsi na ekosystem. Możliwe są dwie koncepcje rozwoju obszarów wiejskich: produktywistyczno-farmeryzacyjna i ekologiczno-prospołeczna. Pierwsza oznacza likwidację rodzinnych gospodarstw rolnych, pozabawienie pracy wielu tysięcy osób, migrację ludności wiejskiej do miast za pracą. Oznacza równocześnie dewastację przyrody i środowiska w wyniku mechanizacji, chemizacji, monokulturyzacji upraw rolnych a także zniszczenie resztek relikwów różnorodności kulturowej na obszarach wiejskich. Druga koncepcja wpływa na zachowanie drobnych gospodarstw rolnych o zróżnicowanych uprawach, które mają nie tak wielki wpływ na środowisko jak poprzednia. Powoduje ona przemiany umożliwiające likwidację małych gospodarstw (nierentownych), wchłaniając je przez inne duże, tworzenie na wsi nowych miejsc pracy w zakładach powiązanych z rolnictwem. Ma ona za zadanie powstrzymanie migracji ludności (zwłaszcza młodej generacji) do miast, ochronę wiejskiej przyrody, zachowanie typowego krajobrazu wiejskiego i tradycji kulturowych, stopniową ekologizację rolnictwa. Z punktu widzenia interesów ogólnospołecznych i ekologicznych, jedynym sensownym rozwiązaniem jest opcja druga. Za koncepcją pierwszą stoją osoby nie-

Holandia, Westzaan (okolice Zaandam), prowincja Noord Holland, krajobraz wiejski z łąkami dla wypasu owiec i bydła. Na drugim planie wiatraki energetyczne
Fot. Jarosław Misiewicz

Holand, Westzaan (Zaandam neighbourhood), Noord Holland province, rural landscape with meadows for sheep and cattle pasture. In the background windmills generators

świadome wagi problemu a zwłaszcza jego skutków dla środowiska. Są to przede wszystkim politycy, producenci środków chemicznych dla rolnictwa, zagraniczny przemysł spożywczy, itp. Wybór jednej z tych opcji będzie decyzją niezwykle istotną dla wielu kolejnych pokoleń. Przyniesie on określone skutki społeczne i ekologiczne. Odnowa, modernizacja wsi poprzez jej farmeryzację może po latach okazać się niezwykle trudną do zmiany. Skutki tego typu doświadczają obecnie Holendrzy. Polska wieś, posiada i tak w miarę korzystną sytuację, bowiem może uniknąć błędów korzystając z przykładów jakie miały miejsce w innych krajach Europy Zachodniej czy Ameryki Północnej – farmy oraz Bloku Wschodniego – przymusowa kolektywizacja.

Do rozwoju osadnictwa wiejskiego w Unii Europejskiej (w całej Europie) przyczyniły się przede wszystkim takie czynniki jak: środowisko naturalne, uwarunkowania rozwoju historycznego, formy organizacji gospodarczej ludności, formy organizacji społecznej. Następowaly wielowiekowe procesy historyczne, wśród których do najstarszych zachowanych w szczątkowej formie zaliczyć można układy osadnicze starego osadnictwa celtyckiego tzw. „Clachan” występujące w Wielkiej Brytanii (zwłaszcza w Anglii, Szkocji, Irlandii). Mowa tu o niedużej osadzie posiadającej nieregularną zabudowę, należącej do jednej rodziny.

Wieś holenderska

The Dutch Village

Holandia, Królestwo Niderlandów jako jedno z najbardziej zurbanizowanych krajów świata w systemie osadniczym posiada 3,5 tys. miejscowości, przy czym 3,0 tys. to wsie. Osadnictwo wiejskie jest bardzo zróżnicowane pod względem stopnia koncentracji. Na dawnych obszarach bagiennych i polderach dominuje osadnictwo rozproszone. Gospodarstwa rolne usytuowane są na terpach (pagórkach) pochodzących jeszcze z czasów rzymskich. Ich okazałe zabudowania są specyficznie posadowione, zwłaszcza w celu ochrony przed powodzią (przede wszystkim północna Holandia). Wiele jest w Holandii terenów

zajętych przez wysokie torfowiska. W nich poprowadzono sieć kanałów i tam właśnie występują regularne układy pól w kształcie prostokąta i drogi prowadzone prostopadłe do kanałów. W ten sposób powstały wsie o charakterze rzędówek. W południowej Holandii dominuje osadnictwo skupione, w Limburgii natomiast przeważa typ wsi ulicowych. Rolnictwo a zwłaszcza hodowla w Holandii odgrywa znaczącą rolę. Łąki i pastwiska znajdują się przede wszystkim na obszarach depresyjnych. Tam panują bardzo korzystne warunki wodne i klimatyczne. Hoduje się przede wszystkim bydło, konie, trzodę chlewną, owce, kozy, drób. W uprawach dominuje pszenica i żyto, buraki cukrowe, ziemniaki. Intensywne rolnictwo Holandii cechują najwyższe w świecie

plony. Znakomicie rozwinięte jest sadownictwo i ogrodnictwo (sadownictwo zwłaszcza w Limburgii i Geldrii, warzywnictwo na urodzajnych polderach północnej i południowej Holandii). Produkcja kwiatów jest istotnym elementem rolnictwa (północna Holandia). Największe szklarnie dostarczają kwiaty i cebulki hiacyntów, tulipanów, narcyzów, gladioli, a także róż, goździków, dali. Holandia posiada bardzo mało lasów. Niewielkie kompleksy znajdują się w Geldrii, Brabancji Północnej, Overijssel, Wyżynie Limburskiej. W rolnictwie holenderskim po II wojnie światowej wydzielić można trzy etapy: etap wzrostu gospodarczego (lata 50. do 70.), etap kryzysu (koniec lat 70. do końca lat 80.), etap odnowy (od końca lat 80. do chwili obecnej). De facto etapy te obrazują procesy zachodzące w rolnictwie wszystkich krajów wysokorozwiniętych. Etap pierwszy – wzrostu gospodarczego i zwiększającej się produktywności rozpoczął się po zakończeniu II wojny światowej. Spowodował on niespotykany do tej pory rozwój holenderskiego rolnictwa. Rolnictwo holenderskie uznawane było za najbardziej nowoczesne i o największej intensywności w skali globu. Holandię przyjmowano za wzorzec do naśladowania. Na tę sytuację wpłynęły cztery czynniki: ogólny wzrost produkcji, wzrost wydajności, rozwój eksportu i zaspokojenie potrzeb wewnętrznych oraz wzrost poziomu produktywności pracy. Wszystkie te zmiany objęły wiele dziedzin życia

społecznego. Zmieniło się rolnictwo, wieś i sami rolnicy. Widoczna była niespotykana dotychczas specjalizacja produkcji, wykazująca przystosowanie się rolników do wymogów rynku. Spowodowała ona jednocześnie zmniejszenie powierzchni gruntów ornych. Spadł poziom produkcji roślinnej. Zwiększała się produkcja zwierzęca. Nastąpił ogromny wzrost produkcji ogrodniczej (zwłaszcza kwiatów, upraw szklarniowych, specjalizacji warzywniczej). W latach 1950-1980 o ponad 20% zmniejszył się obszar upraw roślinnych. Stał się wzrost produkcji zwierzęcej sprawił, że w ostatnich latach tego okresu stanowiła ona ok. 2/3 wartości całej produkcji rolnej Holandii. Gospodarstwa hodowlano-pastwiskowe i ogrodnicze przeżyły wówczas największy rozkwit. Intensywnie rozwijały się także gospodarstwa wyspecjalizowane, ogromne fermy. Najślabzimi ekonomicznie były gospodarstwa roślinne i mieszane – tradycyjne. Ich ilość gwałtownie spadła. Istotnym zagadnieniem tego etapu była koncentracja gospodarstw. Na przestrzeni omawianych 30 lat ubyło ilościowo niemal 2/3 gospodarstw (przede wszystkim najmniejszych tj. do 1 ha powierzchni), przybyło natomiast dużych powyżej 20 ha, zwłaszcza zaś 50-100 hektarowych i powyżej 100 ha. Koncentracja ta spowodowała zmniejszenie powierzchni ogólnej gruntów rolniczych jedynie o 14%. W wyniku tych zmian następowały procesy przekształcające strukturę przestrzenną Holandii. Pod wzglę-

dem miejsca zamieszkania nastąpiło przemieszczanie się ludności. Etap drugi – etap kryzysu (lata 1970-1990). Nastąpił odwrót od dominującej dotychczas epoki industrialnej. Kryzys wsi holenderskiej spowodowany był dotychczasową koncepcją produkcji rolnej i rozwoju obszarów wiejskich, czyli myśleniem o wsi wyłącznie w kategoriach wąsko pojętych korzyści ekonomicznych. Był to kryzys o charakterze antyekologicznym. Obserwujemy migrację ludności ze wsi do dużych aglomeracji, do innych regionów, zwłaszcza wysoko zurbanizowanych i uprzemysłowionych, zlokalizowanych głównie w centrum kraju. Nastąpił czas zmian zachodzących w rolnictwie. Pojawiły się wsie upadające i wyludniające się. Obecnie proces przemian na wsi przebiega częściowo w odwrotnym kierunku. Odbyna się on w znacznie wolniejszym tempie. Stopniowo maleje liczba ludności w miastach dużych (50-100 tys. i powyżej 100 tys. mieszkańców), co staje się nowym trendem. Aktualnie liczba osób czynnych zawodowo w rolnictwie stanowi jedynie 4,7% ogółu zatrudnionych. Jednak na prowincji zamieszkuje znacznie większy odsetek mieszkańców tego kraju. Znaczna część z nich znajduje zatrudnienie poza rolnictwem, zwłaszcza w przemyśle, usługach, instytucjach publicznych a także poza miejscem zamieszkania w różnych branżach gospodarki. Niewielka jest ilość gmin wiejskich, w których powyżej 30% ludności pracuje w rolnictwie.

Holandia, Westzaan (okolice Zaandam), prowincja Noord Holland, zagroda wiejska od strony wjazdu na podwórze z widokiem na pola uprawne
Fot. Jarosław Misiewicz

Holand, Westzaan (Zaandam neighbourhood), Noord Holland province, rural yard from the entrance side with a view of fields

Przedstawiony w wielkim skrócie kierunek, w którym podążało rolnictwo holenderskie na przestrzeni kilkudziesięciu powojennych lat, oceniany był pozytywnie zarówno przez samych Holendrów jak i inne kraje. Rolnictwo holenderskie uznawane było, jako wzorzec do naśladowania. Jednak sukces ten i dobrobyt dopiero po czasie ujawnił drugie oblicze tego tj. produkcję wielkich ilości niskowartościowej żywności, rosnące bezrobocie, degradację środowiska naturalnego, dekonstrukcję całych regionów wiejskich, brak osób przejmujących gospodarstwa, kulturową dezintegrację wsi, przenikanie najgorszych wzorców z miast itp. Już w latach 60. naukowcy, określone środowiska zaniepokojone były wysoko specjalistycznym rolnictwem (fabrycznym). Zwracano uwagę na degradację środowiska naturalnego nim powodowaną. Nie podejmowano jednak odpowiednich przeciwdziałań. Dostrzegano w nich źródła zanieczyszczeń i skażeń środowiska. Problemy związane z oddziaływaniem gospodarki rolnej na środowisko naturalne zaczęto traktować poważnie dopiero gdy pojawił się kryzys wsi holenderskiej. Produktywistyczne rolnictwo, jego rozwój funkcjonujący przez kilkadziesiąt lat na wsi holenderskiej zrodził trzy podstawowe kategorie problemów [Turowski, 1996]¹: degradację środowiska, kryzys kultury wiejskiej, coraz słabszą ekonomicznie sytuację gospodarstw rolnych. W Holandii zanotowano największe zużycie

nawozów w Europie. W wyniku bardzo silnie rozwiniętej produkcji następowało przenikanie do środowiska substancji szkodliwych powstałych w toku produkcji. Doszło do znacznego osuszenia gleb i erozji wskutek drenażu i irygacji. Obserwuje się liczne rolnicze monokultury wielkoarealowe, które niszczą bioróżnorodność, powodują zubożenie wiejskiego krajobrazu. Stosowane metody produkcji nie przypisują wagi do naturalnych rytmów przyrody. Panujące trendy rynkowe pogarszają sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych. Powiększa się ich obszar, zwiększa produktywność. Kondycja ekonomiczna istniejących gospodarstw i perspektywy ich rozwoju

nie zachęcają młodych ludzi do ich przejmowania. Na wsi widoczne jest znacznie mniejsze tempo wzrostu poziomu życia. Ludzie widzą brak poczucia stabilizacji ekonomicznej. Kryzys kultury wiejskiej, dotyczy: poczucia marginalizacji wśród mieszkańców wsi, destabilizacji społeczności lokalnych, frustracji spowodowanej brakiem możliwości dostosowania się do nowych warunków, co powoduje ucieczkę ludności ze wsi. Produktywistyczny charakter gospodarstw (zwłaszcza w formie ferm wyspecjalizowanych) nie sprawdził się. Nie zdała egzaminu produktywna koncepcja gospodarstw rolnych, w których najważniejszą i jedyną funkcją jest maksymalna

Francja, wieś Saint Remy – L'Honore, ok. 45 km na południowy zachód od Paryża,
wjazd do gospodarstwa
Fot. Małgorzata Talko-Daire

France, Saint Remy village – L'Honore, about 45 km south-west of Paris, entrance to a farm

produkcja, przy jak najniższych kosztach, które traktuje się wyłącznie jako techniczno-ekonomiczną jednostkę wytwórczą a nie jako całość gospodarczo-społeczną. Taka polityka rolna spowodowała likwidację małych i średnich gospodarstw na rzecz wielkich, nadprodukcję, monokulturę w gospodarce rolnej, marginalizację roli rolników w życiu społecznym, zagrożenia środowiska wywołane przez rolnictwo. W końcu lat 80., kiedy nastąpił absolutny kryzys w rolnictwie holenderskim zaczęto tworzyć programy odnowy dla wsi. Dopatrzone się ubytków w łonie ekosystemu, zauważono narastające problemy społeczne. Wtedy to zrezygnowano ze strategii wynikającej z koncepcji produktywistycznej na rzecz ekologiczno-społecznej. Położono szczególny nacisk na jakość. Wprowadzono surowe przepisy i ograniczenia dotyczące ilości i sposobów stosowania nawozów, limity produkcyjne, powstrzymano powstawanie olbrzymich gospodarstw i ferm hodowlanych. Nagradzano redukcję

kosztów przy równoczesnej poprawie jakości produktów, nagradzano gospodarstwa, które redukowały negatywny ich wpływ na środowisko. Proponowano tworzenie gospodarstw wielofunkcyjnych. Rolnik ma być godnie żyjącym człowiekiem, produkującym żywność o zróżnicowanym asortymencie wysokiej jakości, w technologiach mających niewielki wpływ na środowisko naturalne, a nie wąsko wyspecjalizowanym wytwórcą jak największej ilości produktów rolnych. Tenże rolnik żyjąc, pracując na wsi świadomie winien chronić jednocześnie lokalne zasoby przyrodnicze, winien opiekować się już istniejącymi lub przyczynić się do odtwarzania zniszczonych zasobów poprzez ochronę i zakładanie np. zadrzewień śródpolnych, odłogowanie części posiadanej areali itp. Tenże rolnik winien mieć możliwość uzyskania dodatkowego dochodu bez porzucania pracy na roli rozwijając np. agroturystykę, niewielkie zakłady przetwórcze itp.

Wieś francuska

The French Village

Podobnie jak w Holandii rozwój osadnictwa we Francji ściśle wiązał się ze stosunkami własności oraz z warunkami środowiska geograficznego. Skupiało się ono przede wszystkim wokół dworów szlacheckich (rezydencji). Zagrody były zwykle duże, o charakterystycznym dla danego regionu rodzaju zabudowy i typie ogrodzenia. Swoisty rodzaj osadnictwa wiejskiego obserwujemy zwłaszcza w środkowej i zachodniej Francji. Wraz z upływem czasu, na skutek ruchów społecznych, rewolucji dochodziło do wykupu gruntów, parcelacji, przejmowania gruntów przez mieszczan. Również różne instytucje, osoby spoza rolnictwa zaczęły przejmować ziemię. Rozpowszechniono nieznany do tej pory typ gospodarki oparty na zasadzie dzierżawy. We francuskim osadnictwie wydzielić można osadnictwo zwarte – skupione zlokalizowane wokół centralnego ośrodka oraz osadnictwo pojedyncze-rozproszone. Dla osadnictwa zwanego charakterystyczne i popularne są wsie ulicówki oraz wsie typu gwiazdowego, które w rzucie przypominają swym kształtem gwiazdę i składają się zwłaszcza z gospodarstw dzierżawnych, usytuowanych wzdłuż dróg wiejskich, zbiegających się do centrum. Ulicówki najczęściej zakładały opactwa, zwłaszcza na południu Francji. Osadnictwo rozproszone ob-

serwujemy przede wszystkim w Jurze i Flandrii w dwojakiej formie. Jedną z nich stanowią oddalone od siebie, izolowane gospodarstwa dzierżawne lub rozproszone wioski typu rodzinnego. Najczęstszym jednak typem wsi francuskiej obejmującym zarówno wioski jak i gospodarstwa dzierżawne jest typ mieszany.

W latach 1872 i 1931 we Francji pręźnie rozwijały się przede wszystkim duże miasta, w wyniku czego następował intensywny wzrost ich zaludnienia. Równocześnie doszło do masowego opuszczania wsi, znacznego spadku ich atrakcyjności. W skali kraju przeciętnie ok. 125 tysięcy osób rocznie opuszczało wieś. Proces ten szczególnie był widoczny w regionach górskich: południowy Masyw Centralny i Alpy południowe, gdzie doszło do największego wyludnienia. Aktualnie sytuacja powoli ulega stopniowej zmianie. Obserwuje się wzrost ludności na niektórych terenach wiejskich. Powody tego stanu są różne. Nie bez znaczenia są przyzwyczajenia Francuzów. Mimo, iż generalnie Francja utożsamiana jest z krajem rolniczym, to jednak jak dotąd Francuzi z przyczyn najczęściej ekonomicznych poddawali się silnej urbanizacji. Dopiero od kilkunastu lat obserwuje się ich powrót na wieś. Zwłaszcza od 1990 r. obserwuje się narodziny nowej tendencji powrotu do korzeni. Bardzo popularne jest hasło *vivre au pays*. Zachęca ono do życia w małych miejscowościach. We współczesnej Francji migracja wiejska w kierunku miasta uległa

znacznemu zmniejszeniu a kierunek jest przeciwny, co powoduje, że demografia wsi zmienia się. Wzrasta na nowo. Zachowania powracających Francuzów bywają różne. Jedni budują tu drugi nowy dom, inni kupują opuszczone zagrody, które adaptują, odrestaurowują, bardzo często budynki dotychczas gospodarcze przeznaczają na budynki mieszkalne lub usługowe (sklepiki, restauracje itp.), jeszcze inni ze względów czysto sentymentalnych wracają do miejsca swojego urodzenia, do obiektów pełniących wcześniej przez poprzednie pokolenia funkcje typowo rolnicze. To właśnie oni w odnowionych obiektach zamierzają spędzić resztę swojego życia, po zakończonym etapie aktywności zawodowej, po większości życia spędzonego najczęściej w mieście. Są i tacy, którzy osiedlają się na wsi, traktując tam miejsce zamieszkania jako tzw.

„drugi dom” wyłącznie dla celów weekendowych lub świątecznych. Prognozuje się, że tendencje te będą się rozwijać. Aktualnie najczęściej intelektualiści posiadają więcej niż jeden dom, w przeciwieństwie do pracowników fizycznych. Typowa ludność wiejska zajmująca się rolnictwem jest szczególnie liczna na północnym zachodzie Francji.

Kryzys ekonomiczny wsi francuskiej, trwający od kilkunastu lat, proces niszczenia zaniedbanej zabudowy i infrastruktury stawiał i stawia wysokie wyzwania dla gmin, z zakresu odnowy wsi. Na obszarach wiejskich nadal istnieją problemy ekonomiczne i problemy zatrudnienia pomimo radykalnej przemiany społeczeństwa, przemiany spojrzenia na sposób życia. Dla coraz większej ilości Francuzów wieś jest ich idealnym miejscem nie tylko w celach wypoczynku, ale i zamieszkania.

Francja, wieś Saint Remy - L'Honore,
budynek mieszkalny
Fot. Małgorzata Talko-Daire

France, Saint Remy village – L'Honore,
a house

Współcześnie ludzie nie tak boleśnie odczuwają odległości między miejscem zamieszkania i pracy, jak to bywało wcześniej. Wpłynął na to zwłaszcza rozwój motoryzacji, rozwój nowych środków komunikacji społecznej, telefonu komórkowego, Internetu. Wszystkie te elementy radykalnie zmniejszyły korzyści wypływające z mieszkania w mieście. 27% Francuzów twierdzi, że obszary wiejskie stanowią prawdziwą siłę przyciągania, że pragnęliby zamieszkiwać w małej wsi, nad brzegiem morza albo w górach. Tylko 8% osób mieszkających na wsi chciałoby mieszkać

w mieście. Spore zainteresowanie wsią dotyczy szczególnie osób o wysokich dochodach i o długim stażu pracy. Ludzie ci podkreślają przede wszystkim zalety otoczenia, czystości i jakości środowiska, piękny, naturalny krajobraz, ciszę, spokój, inne możliwości wypoczynku niż w mieście. Zaledwie 10% Francuzów kojarzy wieś z rolnictwem. We współczesnej wsi francuskiej jednocześnie obserwuje się istotny spadek znaczenia rolnictwa, konkurencję na wsi lecz w sektorze usług nie typowo rolniczych. Aktualnie realizowane są liczne projekty mające na celu od-

nowę wsi francuskiej. Ich zadaniem jest przede wszystkim renowacja zabudowy i infrastruktury, ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój turystyki. Celem tych projektów są także działania mające za zadanie ograniczenie ingerencji w miejscowy pejzaż, działania związane z ochroną krajobrazu. Francuzi bardzo różnie patrzą na problemy wsi. Według sporej ich części odnowa obszarów wiejskich polegać winna wyłącznie na operacjach mających na celu scalanie gruntów, ich nawadnianie, modernizację upraw, rozwój turystyki itp. Wszystko to ich zdaniem doprowadzać ma do korzystnych przekształceń wsi francuskiej. Prognozy przewidują, iż wzrost ludności powracającej na wieś w ciągu następnych piętnastu lat powinien stanowić jedną trzecią społeczeństwa francuskiego.

Forma i krajobraz poszczególnych wsi francuskich są bardzo zróżnicowane i charakterystyczne dla poszczególnych regionów. Wizerunek zewnętrzny każdej wsi w poszczególnych regionach jest odmienny (inny rodzaj zabudowy, inne materiały budowlane z których wykonane są budynki, ogrodzenia, ulice, chodniki, odmienna specjalizacja rolnicza). Przykładowo wieś burgundzka charakteryzuje się wysokimi, kamiennymi budynkami, rozproszonymi na farmach między winnicami. Zupełnie inaczej wygląda skromna Lotaryngia, w której wsie nazywa się wiejskimi ulicami (villages-rue). Zabudowa usytuowana

Francja, wieś Saint Remy – L'Honore, budynek mieszkalny w centrum wsi
Fot. Małgorzata Talko-Daire

France, Saint Remy village, a house in the village centre

Wielka Brytania, Szkocja – North of Scotland, Aberdeenshire, Turriff, farma North Litterty Farm
– krajobraz wiejski
Fot. Monika Czechowicz

Great Britain, Scotland – North Scotland, Aberdeenshire, Turriff, North Litterty Farm
– rural landscape

jest wzdłuż jednej drogi (rodzaj ulicówki), z budynkami mieszkalnymi najczęściej jednopiętrowymi. Wieś francuska pod względem krajobrazu, charakteru, architektury zasadniczo różni się od typowej wsi polskiej. Ale również podobnie jak w Polsce obok typowych działek zagrodowych istnieją pięknie utrzymane działki domów jednorodzinnych niczym nie różniących się od tych w mieście. Podziwiać można także duże posiadłości oraz zamki należące od pokoleń do francuskich rodzin arystokratycznych.

Jeśli chodzi o typowe aktywne gospodarstwa rolne, to one oczywiście w dalszym ciągu istnieją. Składają się, podobnie jak w Polsce, z budynku mieszkalnego i nieopodal położonych budynków gospodarczych. Wieś francuska charakteryzuje się ogromnym bogactwem stylów. I tak np. dla Normandii charakterystyczne są rozległe ферmy hodowlane i sady jabłkowe. W Bretanii podziwiać możemy piękne budynki z granitu i z kamienia oraz hortensjowe ogrody i sady jabłkowe. W Prowansji charakterystyczne są fasady domów o bardzo żywych kolorach i niezliczone pola lawendowe. Na południu Francji dominują niskie, jasne budynki w stylu „śródziemnomorskim”, palmy oraz sady, z których pochodzi większość owoców na rynku francuskim. Mur pruski dominuje w zabudowaniach Alzacji. Krajobraz wsi francuskiej jest bardzo różnorodny, w zależności od regionu. W regionach północnych (Normandia,

Bretania) charakter wsi jest raczej rolniczy. W Szampanii czy innych popularnych regionach produkujących wina ciągną się niezliczone winnice i mniej lub bardziej rozległe posiadłości i zamki, w których wino rozlewane jest do butelek (charakter przemysłowy). W południowych okolicach nadmorskich (np. Bordeaux gdzie, nota bene produkowane jest też wino) i w pobliżu Lyonu charakter regionu jest raczej turystyczny. Stan wsi francuskiej można określić ogólnie jako dobry. Wieś francuska jest dynamiczna, zmodernizowana i wyposażona w pełną infrastrukturę. Bardzo dobry jest stan dróg i autostrad, dostęp do środków komunikacji, wszędzie istnieją wodociągi, kanalizacja, gaz, telefon. Coraz więcej mieszkańców wsi posiada komputer i stały dostęp do Internetu. Można powiedzieć, że mieszkańcy wsi

przemieszczają się bez problemu, konsumują i korzystają z usług i rozrywek, jakie oferują duże skupiska miejskie prawie w równym stopniu co mieszkańcy miast. Od kilku lat można zauważyć jak wieś francuska zmienia swój charakter. Oprócz młodych ludzi (zachowujących pracę w mieście), czy ludzi w wieku poprodukcyjnym, którzy osiedlają się na wsi i przekształcają stare budynki gospodarcze na budynki mieszkalne, widoczny jest też napływ cudzoziemców, głównie Anglików, którzy w ostatnich latach nagminnie kupują nieruchomości we Francji. Inwestują oni najczęściej w regionie Dordoinii, której krajobraz przypomina im mityczną, zieloną „Merry England”. Ogólnie można powiedzieć, że wieś francuska jest zadbana, zmechanizowana i coraz bardziej „miejska”. Podstawowymi argumentami, dla

Wielka Brytania, Szkocja – North of Scotland, Aberdeenshire, Turriff, farma North Litterty Farm

– typowy dom szkocki na wsi

Fot. Monika Czechowicz

Great Britain, Scotland – North Scotland, Aberdeenshire, Turriff, North Litterty Farm

– typical scottish house on the village

których Francuzi decydują się dziś na inwestycje na wsi są spokój, kontakt z naturą, mniejszy stopień huligaństwa i zagrożenia aniżeli w mieście a zarazem bliskość skupisk miejskich umożliwiających kontakt i dostęp do wszystkiego.

Wieś w Wielkiej Brytanii

The Village in Great Britain

Na Wyspach Brytyjskich pierwotne osadnictwo wykazywało charakter rozproszony. Stanowiły je porzucane sadyby ludzkie. Ludność je zamieszkująca zajmowała się przede wszystkim pasterstwem i rybołówstwem. Już w starożytności obszary te znane były ze złóż cyny, dlatego też podbijali je Rzymianie, którzy tu krótko panowali. Właśnie z tego okresu pochodzi wiele miast, osiedli, fortów, bitych dróg. Okres ten uznać można za pierwszy etap rozwoju osadnictwa na Wyspach

Brytyjskich. Drugi etap obserwujemy za czasów panowania Wilhelma I Zdobywcy. Charakterystycznymi dla tegoż okresu są warowne zamki (np. Windsor), wokół których budowano miasta otoczone obronnymi murami. Pod koniec średniowiecza budowano osady na skrzyżowaniach szlaków komunikacyjnych. Były to osiedla otwarte, posiadające układ przestrzenny nawiązujący do przebiegu układu komunikacyjnego. Osady te, podobnie zresztą jak i nadmorskie zabudowę, jej charakterem nawiązywały do warunków fizjograficznych terenu i pełniły przede wszystkim funkcje handlowe. Do połowy XVIII wieku większość ludności wysp mieszkała na wsiach posiadających charakter zwartych osiedli. Podczas rewolucji przemysłowej, w czasie której rugowano rolników ze wsi, przeprowadzano komasację gruntów nastąpiła niespotykana dotychczas rozbudowa miast. Ludzie masowo przenieśli się ze wsi do miast. Migracje te powodowały niszczenie starej zabudowy na obszarach sta-

rego osadnictwa. W tychże miejscach powstawały nowe zespoły architektoniczne o zupełnie innym charakterze. Domy jednorodzinne zarówno w miastach jak i na wsiach budowano najczęściej z czerwonej cegły i uznać je należy za dominujący materiał budowlany brytyjskiego budownictwa tego okresu. Równocześnie osadnictwo wiejskie ulegało dalszemu rozproszeniu. Najczęściej przybierało formę swobodnie porzucanych zabudowań farmerskich. W centrum wsi zlokalizowany był kościół, usługi, szkoła. Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej jest jednym z najbardziej zurbanizowanych krajów Europy, było pierwszym uprzemysłowionym krajem świata. Grunty orne stanowią tu ok. 25% ogólnej powierzchni, użytki zielone 45%, lasy 10%. Użytki rolne stanowią 70% powierzchni kraju, w tym przewaga łąk i pastwisk nad gruntami ornymi. Dominuje uprawa jęczmienia, owsa i żyta, buraków cukrowych, rzepaku. Uprawy warzywnicze i sadownicze występują zwłaszcza we wschodniej Anglii. W Anglii dominuje hodowla bydła, w Walii i Szkocji owiec w Płn. Irlandii bydła i owiec. Wielka Brytania ma najmniej lasów w Europie. W rolnictwie zatrudniony jest 1% ludności. W ostatnich dziesięcioleciach rolnictwo przeszło tzw. drugą rewolucję rolniczą. Polegała ona na modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa. Nastąpiła radykalna redukcja zatrudnienia i znaczne zmniejszenie liczby niezależnych gospodarstw.

Wieś niemiecka

The German Village

Według niemieckiej definicji encyklopedycznej, wsią nazywamy osadę o wiejskiej strukturze, która charakteryzuje się agrarną strukturą osadniczą, gospodarczą i socjalną (wcześniej dominującą, dziś już tylko częściowo występującą). Wieś to osada grupowa, charakteryzująca się tradycyjnymi formami i typami. W przeszłości ludność zamieszkująca wieś utrzymywała się głównie z rolnictwa (podobnie jak w Polsce). Struktura socjalna obejmowała rolników, mieszkańców oraz właścicieli małych przedsiębiorstw bez posiadłości ziemskiej. W wyniku urbanizacji wsi, industrializacji, socjalno-ekonomicznych przemian w ciągu ostatnich 40 lat, wieś zamieszkiwana jest przez ludność nie utrzymującą się z rolnictwa. Ciągle wzrasta liczba osób mieszkających w mieście, ale decydujących się na drugie miejsce zamieszkania na wsi. Powstaje przez to upodobnienie miejskiej struktury społecznej do wiejskiej. Na współczesną wieś niemiecką, jej charakter, kształt, gęstość zaludnienia wpływ miały różne czynniki w tym ekonomiczne, kulturowe, etyczne, funkcjonalne, społeczne, możliwości techniczne (zwłaszcza budowlane). W Niemczech, podobnie jak w pozostałych krajach unijnych wyróżniamy dwa typy wsi: osady pojedyncze i osady grupowe. Osady pojedyncze składają się z jednego podwórza,

do którego należy kilka budynków. Występują one głównie w Alpach Allgauskich i na północy Niemiec. Kilka takich osad położonych w dość luźnym układzie w stosunku do siebie nazywamy wioską. Do tego typu zabudowy należy także kościół, szkoła, urzędy itd. Tzw. „wsie zamknięte” występują głównie w Hesji i Badenii-Wirtembergii. Ich kształt, charakter wynika z pozycji i położenia budynku w stosunku do ulic, potoków i placów. Wyróżniamy także formy wsi uporządkowane i nieuporządkowane. Najczęściej występującymi typami historyczno-genetycznymi wsi w Niemczech są wielodrożnice, łańcuchówki, okolnice i ulicówki. Osady ułożone linearnie powstawały najczęściej wzdłuż rzeki lub doliny. Przy tego typu osadach podwórza położone są obok siebie w jednej linii. Prosto z podwórza prowadzą drogi do obiektów gospodarczych i na pola. Gęstość zabudowań na

wsi niemieckiej jest różna w poszczególnych regionach. Bardzo gęsta zabudowa wiejska występuje np. we wsiach położonych w południowo-zachodnich Niemczech, w przeciwieństwie do północnych Niemiec, gdzie gęstość zabudowy jest niewielka.

Zróżnicowane są formy podwórzy i budynków występujących w niemieckiej wsi. Wyróżniamy różne formy zabudowy wiejskiej: różną wielkość, różny charakter, różny kształt budynków, zróżnicowane położenie budynków w stosunku do siebie, podział funkcji na poszczególne budynki, różną liczbę kondygnacji, różną liczbę budynków w zagrodzie itd. Można zauważyć istotne różnice planistyczne i architektoniczne między tym samym typem podwórza występującym w Niemczech północnych, a w południowych.

Aktualnie większość ludności zamieszkująca współczesną wieś niemiecką nie jest zatrudniona w rolnictwie, lecz w innych sektorach, zwłaszcza w sąsiednich miastecz-

Niemcy, Niedersachsen – Dolna Saksonia, wieś Bruchhausen-Vilsen, Wöpser Steinkuhle 3, charakterystyczne zabudowania wiejskie we wsi typu rozproszonego, odrestaurowane, rozbudowane
Fot. Anna Soroczyńska

Germany, Niedersachsen – lower Saxony, Bruchhausen – Vilsen village, Wopser Steinkuhle 3, characteristic village buildings in scattered buildings development, altered, extended

Niemcy, Niedersachsen – Dolna Saksonia, wieś Bruchhausen-Vilsen, Wöpser Steinkuhle 3, widok z lotu ptaka na zabudowę typu rozproszonego przebudowaną odrestaurowaną
Fot. Robert Ehrenbruch

Germany, Niedersachsen – Lower Saxony, Bruchhausen – Vilsen village, Wopser. Steinkuhle 3, a view from the air of buildings in scattered buildings development, rebuilt and altered
Photo Robert Erenbruch

kach lub dużych miastach. Zawody takie jak kowal, młynarz, stolarz, dekarz i wiele innych zniknęły całkowicie z niemieckiej wsi. Powstały nowe zakłady usługowe i rzemieślnicze, takie jak stacje benzynowe, warsztaty naprawcze i elektryczne. Wspólnota wiejska odznacza się określonymi stosunkami społecznymi, mocną strukturą i normami (obyczaje, folklor, święta itp.) oraz wiejską architekturą, ubiorem, żywnością itd. Z początkiem industrializacji część ludności nie zajmująca się rolnictwem wykorzystała chałupnictwo jako nową możliwość zarobku. W południowo-zachodnich Niemczech powstała duża liczba stałych miejsc pracy poprzez usytuowanie się małych przedsiębiorstw przemysłowych właśnie na wsiach.

Gospodarstwa wiejskie utrzymujące się wyłącznie z rolnictwa to wyjątek. W ciągu ostatnich kilkunastu lat zmiany strukturalne sprawiły, że niektóre charakterystyczne i tradycyjne cechy, funkcjonujące na niemieckiej wsi zaginęły. Wieś stała się miejscem zamieszkania przede wszystkim osób nie utrzymujących się z rolnictwa. W trakcie tych transformacji wykształciła się świadomość kulturalnej wartości wsi jako historycznego osadnictwa. Większość gmin stara się obecnie w ramach programu „odnowy wsi” o zachowanie tych dóbr kulturalnych przed ich całkowitym rozpadem, wręcz zanikiem. Tej szczególnej troski wymagają przede wszystkim wsie, które powstały wiele lat temu.

Podsumowanie

Conclusion

Reasumując, stwierdzić należy, iż w omawianych wyżej krajach unijnych sytuacja wsi jest podobna, związana przede wszystkim z nadprodukcją żywności (zwłaszcza w Holandii, przekraczająca niekiedy także możliwości eksportowe), uwarunkowana skażeniem środowiska spowodowanym zwłaszcza nadmiernym stosowaniem nawozów i środków ochrony roślin a także społeczno-kulturową dezintegracją wsi. Musiała ona i nadal musi podlegać radykalnej odnowie. Polityka odnowy wsi w krajach najbardziej rozwiniętych przyniosła w ciągu ostatnich kilkunastu lat i tak liczne zmiany. Przyczyniła się do zmniejszenia tempa migracji ludności ze wsi do wielkich aglomeracji. Ostatnio nawet obserwujemy trend zupełnie przeciwny. Systematycznie obniża się ilość używanych w produkcji rolnej środków szkodliwych dla środowiska i zdrowia ludzkiego. Także w mediach, w programach nauczania szkół rolniczych dokonuje się istotnych zmian w zakresie treści. Rozpowszechnia się korzyści wynikające z osiedlania się na terenach wiejskich, propaguje pozytywy żywności wytwarzanej metodami tradycyjnymi a nie przemysłowymi, eksponuje konieczność ochrony wielu elementów krajobrazu wiejskiego przed zniszczeniem. Tworzy się także nowe miejsca pracy na wsi.

Dokonyje się częściowej despecjalizacji gospodarstw rolnych. Dba się o większą stabilizację finansową ludności wiejskiej, wprowadzając model wielozawodowy. Kładzie się duży nacisk na rozwój rolnictwa alternatywnego: ekologicznego i biodynamicznego produkującego zdrową żywność. Rozwój ten nastąpił w gwałtownym tempie np. w Holandii w latach 1986-1991, gdzie w ciągu pięciu lat powierzchnia zajmowana przez gospodarstwa biodynamiczne wzrosła o ok. 200%, a przez gospodarstwa ekologiczne nawet o ok. 340%. Zapewne rozwój tego typu rolnictwa miałby szanse jeszcze większego rozkwitu, jednakowoż, by produkować zdrową żywność niezbędny jest określony czas, by zlikwidować zaawansowaną degradację gleb. Ważnym elementem programów odnowy wsi unijnej jest ich akceptacja przez miejscową ludność, aktywny udział organizacji rolniczych, miejscowych liderów, uwzględniając każdorazowo lokalne warunki i specyfikę danej wsi. Życie na wsi, zgodnie z programami odnowy wsi ma zapewnić jej mieszkańcom stabilny rozwój wsi. Rozwój ten winien respektować w zakresie określonego ekosystemu nie tylko ekonomiczne aspekty ludzkiej egzystencji. Dotychczasowe błędy, błędne decyzje, zaniedbania występujące na wsiach unijnych spowodowały wielkie spustoszenie środowiska (kilkakrotnie większe niż w Polsce), dezintegrację wiejskich społeczności, rozkład kultury wiejskiej. Przez sporo

lat w wielu krajach wydawało się, że to właśnie Holandię uznać można za wzorzec godny naśladowania w zakresie rozwoju wsi, rolnictwa. Wzorzec ten powielają inne kraje, które doprowadziły własne rolnictwo do podobnie niekorzystnej sytuacji. Naprawa tych błędów nie będzie prosta ani krótkotrwała. Wszelkie zmiany winny iść w kierunku ekologizacji i ochrony obszarów wiejskich. Stan rolnictwa np. holenderskiego w pewnym stopniu winien stanowić przestrożę dla Polski, by nie dopuścić do rozwoju destruktywnej i przestarzałej koncepcji farmeryzacji a propagować przede wszystkim rolnictwo ekologiczne i biodynamiczne.

Eleonora Gonda-Soroczyńska

Instytut Budownictwa i Architektury Krajobrazu
Akademia Rolnicza we Wrocławiu
Institute of Building and Landscape Architecture
Agricultural University of Wrocław

Przypisy

¹ Turowski J., 1996, *Rozwój wsi i rolnictwa w Holandii. Wzrost gospodarczy, zagrożenia, odnowa?*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Literatura

1. Balicki J., Bogucka M., 1990, *Historia Holandii*, Ossolineum, Wrocław.
2. *Dorfenentwicklung. Das Luftbild als Planungshilfe*, 1984, Ministerium für Ernährung, Landwirtschaft, Umwelt und Forsten Baden-Württemberg.
3. *Farmbuildings and the Countryside*, 1969, London.

4. Haindl E., Landzettel W., 1991, *Heimat – ein Ort irgendwo?. Mensch. Dorf. Landschaft., Materialien zur Ländlichen Neuordnung – Heft 28.* Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, München.

5. Olechowik-Adamowska L., Stettner-Stefańska B., Ławecki T., 2004, *Podróż po krajach Unii Europejskiej*, Świat Książki, Warszawa.

6. Turowski J., 1996, *Rozwój wsi i rolnictwa w Holandii. Wzrost gospodarczy, zagrożenia, odnowa?*, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

7. Witkowska K., 2000, *Ewolucja przestrzeni francuskiej u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Arkady, Warszawa.